

To stališče razume temeljne neposredne potrebe po trenutni akciji, ki naj ustavi, blokira oboroževalno dirko in prepreči, da bi postala njena grožnja že bolj neposredna in da bi odprla še več možnosti za »vojno po naključju«. V tem smislu se prav gotovo spreminja v izredno dragocenega zaveznika silam, ki težijo k temu, da bi spremenile sedanje razmerje med faktorji vojne in faktorji miru v korist slednjih. Nikakor ga ne moremo prištevati med »zaveznike svetovnega komunizma«, kakor dela večina odločujočih krogov na Zahodu. Njegove tendence so v bistvu globoko humanistične in usmerjene k reševanju vprašanj, ki težijo vse človeštvo ne glede na geografsko, politično, družbeno in gospodarsko situacijo njegovih posameznih delov. Če pa pri tem ne more poseči globlje, kakor posega, če ne more sestaviti daljnosežnejših načrtov, če ne vidi vprašanja v vseh njegovih dimenzijah, je treba to pripisati splošnemu okviru filozofije, iz katere izhaja, in družbenim okoliščinam, v katerih nastaja.

Ta del naloge bodo, kot kaže, morala opraviti gibanja, ki si prizadevajo potisniti razvoj človeštva na višjo, socialistično družbeno stopnjo.

SREČANJA

MOSKVA

(Poglavje iz četrte knjige »Ljudje, leta, življenje«)*

Ilja Erenburg

V Moskvo sva pripotovala 24. decembra. Na postaji naju je čakala Irina. Veseli smo bili in smo se smejali; s taksijem smo se pripeljali do Lavrušinske ulice. V dvigalu sem zagledal z roko napisano objavo, ki me je osupila: »Prepovedano je metati knjige v stranišče. Krivce bomo ugotovili in kaznovali.« — »Kaj to pomeni?« sem vprašal Irino. Pogledala je voznico in odgovorila: »Tako vesela sem, da ste prišli!...«

Ko smo prišli domov, se je Irina sklonila k meni in me tiho vprašala: »Kako, kaj nič ne veš?...«

Do polnoči sta nam z Lapinom pripovedovala o dogodkih: morje imen in ob vsakem samo ena beseda — »zaprt«.

»Mikitenko? Toda saj je bil vendar v Španiji in je govoril na kongresu...« — »No, in kaj potem,« je odvrnila Irina, »dogaja se, da kdo dan poprej govori ali prinese njegov članek ‚Pravda‘...«

Nisem se mogel pomiriti in sem ob vsakem imenu vpraševal: »Zakaj pa ta?...« Boris Matvejevič je poskušal graditi domneve: Piljnjak je bil na Japonskem, Tretjakov se je pogostoma sestajal s tujimi književniki, Pavel Vasiljev je popival in blebetal, Bruno Jasenski je Poljak, poljske komuniste pa so vse pobrali, Artem Vesjolij je bil nekoč »omahljivec«, žena slikarja

* Odlomek iz Erenburgovih spominov, ki ga tu priobčujemo, je izšel v eni izmed zadnjih števil sovjetske literarne revije *Novyj mir*. V njem pisatelj, ki se je konec leta 1957 vrnil s španskega bojišča za krajši čas v Moskvo, opisuje ozračje, ki so ga tisti čas v Sovjetski zvezi ustvarile Stalinove čistke. — Op. ured.

Šuhajeva je bila znana z nečakom Gogoberidzeja, Čarenca so imeli preveč radi v Armeniji, Nataša Stoljarova je pred kratkim prišla iz Pariza. Irina pa je na vse odgovarjala: »Kako pa naj vem? Nihče ne ve tega...« Boris Matvejevič se je v zadregi smehljajal in mi nasvetoval: »Nikogar ne sprašujte! Če pa kdo drug začne kaj o tem, se rajši ne udeležujte pogovora...«

Irina se je jezila: »Zakaj si me spraševal po telefonu o Mirovi? Kaj nisi razumel? Zaprli so ji moža, in ko se je vrnila, so še njo...« Lapin je pristavil: »Zdaj pogostoma zapirajo tudi žene, otroke pa pošljejo v otroški vrtec...«

(Kmalu sem zvedel, da izmed »Špacev« to ni zadelo samo Mirovo, a zvedel sem tudi za usodo Antonova-Ovsejenka, njegove žene, Rozenberga, Go-
reva, Grišina in še drugih.)

Ko sem povedal, da se bomo v Tbilisiju srečali s Paolom in Ticianom, se je Boris Matvejevič začudil: »Ali tudi tega ne veste? Tabidzeja so zaprli, Jašvili pa se je ustrelil s puško.«

Naslednjega dne zjutraj sem stopil v uredništvo »Izvestij«. Sprejeli so me lepo, vendar nisem zagledal niti enega znanega obraza. Najbolj me je priza-
devalo, da ni bilo več Pavla Ludvigoviča Lapinskega, ki sem ga vzljubil že v mladih letih — v pariškem hotelu »Nica«. Tudi Rajevskega ni bilo. Navzlic Lapinovemu nasvetu sem spraševal, kje je ta ali oni. Ta mi je odgovoril, da je »zgrmel«, drug je kratko zamahnil z roko; bili pa so tudi taki, ki so se hitro umaknili.

Sel sem v uredništvo »Pravde« h Koljcovu. Mihail Jefimovič je sedel v razkošno opremljenem kabinetu. Ko me je zagledal, je hmknil: »Čemu ste prišli?« Rekel sem, da sem si hotel spočiti in da sem prišel z Ljubo na plenum književnikov. Koljcov je malone zavpil: »Tudi Ljuba je tu?...« Povedal sem mu glede Teruela in mu sporočil, da sem pred odhodom videl njegovo ženo Lizo in Marijo Osten. Kdo ve zakaj me je odpeljal v veliko kopalnico ob kabi-
netu in tam ni zdržal: »Poslušajte najnovejšo anekdoto. Srečala sta se dva Moskovčana. Eden sporoči novice: 'Teruel je padel.' A drugi vpraša: 'Kaj pa je z ženo?'« Mihail Jefimovič se je nasmehnil: »Smešno?« Odvrnil sem: »Ne.« Ničesar nisem razumel, bil sem izgubljen, ne, to ni prava beseda — potlačen.

Še isti večer sva odpotovala v Tbilisi. S seboj sem vzel decembrske časnike. Članki o delu, o doseženih uspehih so bili včasih pretrgani s hvaljenjem »stalinskega ljudskega komisarja« Ježova. Videl sem ga na fotografiji — vsakdanji obraz, prejkone simpatičen. Zaspati nisem mogel, venomer sem premišljal in premišljal, hotel sem razumeti to, česar po Irininih besedah ni mogel nihče razumeti.

Na plenumu so razpravljali o Rustavelijevi poeziji. Govoril je španski pisatelj Pla-y-Beltran, ki sem ga poznal iz Valencije; toplo so ga pozdravili.

Na slavnostnem zasedanju je v predsedstvu sedel Berija. Nekateri govorniki so mu peli slavo in tedaj so vsi vstali in ploskali. Tudi Berija je ploskal in se samozadovoljno smehljajal. Tedaj sem že dojel, da vsi ploskajo, če kdo omeni Stalina, če pa je to na koncu govora, vsi vstanejo. Vendar sem se začudil: kdo je ta Berija? Tiho sem vprašal soseda in ta je kratko odgovoril: »Velik človek.«

Ponoči mi je Ljuba povedala, da je Nina — Tabidzejeva žena — sporočila, naj bi je ne iskali, ne mara nama povzročati sitnosti.

Srečal sem mnogo književnikov, ki sem jih dobro poznal: Fedina, Tihonova, Leonova, Antokolskega, Leonidzeja, Višnjevskega. Tam je bil tudi Isaak-

jan; rad bi se pogovoril z njim, vendar se mi ni posrečilo, šele po vojni, ko je prišel v Moskvo, sem se enkrat odkrito pomenil z njim. Tam je bil tudi islandski pisatelj Laxness; takrat še nisem bral nič njegovega in nisem vedel, da mi bo tako ljub. Vrstili so se, kakor sem tudi pričakoval, banketi, zdravice, a o mojem razpoloženju ni da bi govoril: še zmeraj se nisem mogel znajti. Novo leto sva pričakala pri Leonidzeju. Hotela sva kratkočasiti draga, prijazna gostitelja, onadva pa sta se trudila zabavati, bolje rečeno, raztresti naju. Toda vse zaman: trkali smo in molče pili.

V Moskvo sem se vračal s književniki. V svoj kupe me je povabil Džambul. Z njim je potoval njegov učenec in prevajalec. Džambul je pripovedoval, kako je pred štiridesetimi leti na bajevi* poroki premagal vse ljudske pevce. Tedaj so prinesli krop in skuhali čaj. Džambul je vzel svoj instrument in začel nekaj monotono peti. Učenec (Džambul ga je klical »mladi«, toda imel jih je že okrog šestdeset) je pojasnil, da dela Džambul verze. Prosil sem ga, naj mi prevede, in se je pokazalo, da se je ljudski pevec čisto preprosto veselil, da bo kmalu pil čaj. Potlej je stopil k oknu in spet zapel; tokrat je prevajalec povedal verze, ki so me ganili:

*Tu so tirnice,
letijo daleč v tuje kraje
in tako leti tudi moja pesem.*

Koža na njegovem obrazu je bila podobna starodavnemu pergamentu, oči pa je imel žive — zdaj lokave, zdaj žalostne. Takrat mu je bilo dvaindevetdeset let.

Potlej je prišel A. A. Fadejev. Prinesel je nekaj pesmi Mandelštama in povedal, da se jih bo posrečilo, tako se zdi, natisniti v »Novem svetu«. Spominjal se je Madrida in njegove običajno hladne oči so se smejale.

Vrnila sva se v Moskvo. V redakciji so mi dejali, da nameravajo sprožiti vprašanje o moji vrnitvi v Španijo, toda zdaj je za vse potreben čas — veliki ljudje so močno zaposleni in bom moral mesec ali dva počakati.

V Moskvi sem preživel pol leta; še zdaj sem hvaležen usodi za to. Dobro, da sem si zaželel priti v Moskvo, da bi se raztresel in si odpočil: v zgodovini ljudstva so taki dnevi, ki jih ni moč razumeti niti po pripovedih prijateljev — doživeti jih moraš.

Najprej bom povedal, kako sem živel te mesece. Pogosto sem predaval na raznih višjih šolah, v tovarnah in vojaških akademijah: pripovedoval sem o Španiji. Poslali so mi stenogram enega izmed takih večerov v klubu tovarne avtomobilov, tam je statistika — dejal sem, da sem o Španiji predaval že najmanj petdesetkrat.

Videl sem, da poslušalci močno doživljajo tragedijo španskega ljudstva in to mi je vlivalo pogum. Pred seboj sem imel poštene in pogumne ljudi, vdane komunizmu; spominjali so me na naše letalce, s katerimi sem se srečal v Alcalá de Henares.

Pisati nisem mogel; ves ta čas sem napisal za »Izvestja« komaj dva članka o Španiji — enega v marcu po fašističnih zmagah, drugega pa za prvomajsko številko. Večkrat so mi v uredništvu predlagali, naj napišem članek o procesih, o »stalinskem ljudskem komisarju«, naj primerjam »peto kolono« v Španiji s tistimi, ki so jim takrat rekli »sovražniki ljudstva«. Odgovarjal sem,

* Baj — bogataš, veleposestnik v Srednji Aziji. — Op. prev.

da ne morem, češ da pišem le o tem, kar dobro poznam, in nisem napisal niti vrstice.

Tudi zdaj lahko pišem samo o tem, kar sem videl: o svojem življenju v Moskvi, o življenju petdesetih, morda sto prijateljev in znancev, s katerimi sem se tedaj srečeval, ne da bi analiziral dobo, ne da bi mislil na veliko zgodovinsko panoramo, temveč da prikažem način življenja pa tudi svoje duševno stanje in duševno stanje svojih prijateljev, predvsem književnikov in upodablajočih umetnikov.

Naše življenje v tem času je bilo nekaj posebnega in je o njem moč napisati cele knjige, tako da ga bom komaj mogel orisati na nekaj straneh. Vsega je bilo: upanje in obup, lahkomišelnost in možatost, strah in vrlina, fatalizem in zvestoba ideji. V krogu mojih znancev ni nihče vedel, kaj mu bo prinesel jutrišnji dan: prenekateri je imel pripravljen kovček z dvema garniturama toplega perila. Nekaj stanovalcev hiše v Lavrušinski ulici je prosilo, naj se čez noč ustavi dvigalo, češ da jih moti pri spanju: ponoči je vsa hiša vlekla na uho ropot dvigala. Nekoč je prišel Babel in s humorjem, ki ga ni nikoli zapustil, pripovedoval, kako se obnašajo ljudje, ki jih postavijo na različna službena mesta: »Sedejo prav na rob stola...« V uredništvu »Izvestij« so na vratih kabinetov visele tablice z imeni šefov oddelkov, zdaj pa pod steklom ni bilo ničesar; kurirka mi je razložila, da jih ne kaže tiskati: »Danes ga postavijo, že jutri pa ga zaprejo...«

Življenje pa ko da je teklo kakor poprej. Odrejeno je bilo organizirati klub književnikov in prirejati klubske dneve. S. I. Kirsanov se je sklenil tudi pri tem pokazati novatorja; v klubu je priredil razstavo slik Končalovskega, Tišlerja, Dejneka in je zrevolucioniral celo kuhinjo. Spominjam se kosila na čast M. M. Zoščenka, ki je prišel iz Leningrada. Postregli so z juho iz konzerviranih rakovic in Kirsanov je pojasnil: »Juha bisk iz morskih rakov.« V dvorani so zakurili kamin in pri njem so se segrevale butelke kvarele.* Nekdo je predlagal, naj izpijemo kozarec za red rdeče zvezde, s katerim so me prejšnji večer odlikovali v pisarni vrhovnega sovjeta.

Ko so vsi vstali od mize, me je neki literat, ki mi je bil kaj malo prijeten, odpeljal na stran in zašepetal: »Ali ste slišali zadnjo novico? Steckega so zaprli... Strašni časi! Ne veš, komu bi kadil in koga bi polival...« Tudi takšni so bili...

Nekoč sem v klubu srečal S. S. Prokofjeva — na klavirju je izvajal svoje skladbe. Bil je žalosten, celo mrk in mi je rekel: »Zdaj je treba delati. Samo delati. V tem je rešitev...«

Mnogi književniki so še nadalje pisali: Tinjanov je končal prvi del »Puškina« in izšla je nova zbirka pesmi Zabolockega. Drugi pa so priznavali, da se jim »ne da pisati«.

V. G. Lidin nas je kakor zmeraj kratkočasil s smešnimi zgodbami. Nekoč naju je povabil na večerjo; prišel je tudi mlad navdušen moški in razkazoval lutke — Carmen je bila suha coprnica, dve krogli pa sta izpovedovali druga drugi ljubezen — to je bil S. V. Obrazcov. Drugikrat pa smo srečali pri Lidinu enega izmed štirih udeležencev ekspedicije na severni tečaj — E. T. Krenkla, mladega in skromnega; s humorjem nam je pripovedoval o življenju na ledeni

* Dobro vino iz vasi Kvareli v Gruziji. — Op. prev.

plošči, o psu, ki jim je pomagal pregnati medvede, ker so jim nameravali speljati zaloge živil. Vse to je bilo veselo in sproščujoče.

Bila pa sva tudi pri Tairovih, pri Jevgeniju Petrovu in Leonovu. K nama so večkrat prihajali Babel, Tihonov, Falk (malo pred tem se je vrnil iz Pariza), Višnjevski, Lugovskoj, Tišler, Fedin in Kirsanov. Pri Lapinu so bili njegovi prijatelji — Hacrevin, Slavin in večkrat smo skupaj večerjali. Včasih smo sprožili literarne debate, govorili o novi gledališki režiji, pa tudi opravljali smo, saj so se ljudje še naprej zaljubljali, shajali in razhajali. Večkrat sem jim pripovedoval o Španiji — zdela se mi je brezmejno daljna in blizka — včasih pa se je nekam neopazno začel pogovor o tem, o čemer nismo marali ne govoriti in celo ne misliti.

Irina je imela kodrasto psico Čuko, debelo, prikupno in, kakor bi rekel Durov, s čudovitimi pogojnimi refleksi. Boris Matvejevič jo je naučil več točk: prinesla je cigarete, vžigalice, zaprla je vrata v jedilnico. In se je zgodilo, da je gost začel med večerjo praviti, koga vse so aretirali, črna kodrasta Čuka pa je v mislih na režino klobase hitro zaprla vrata. To je bilo vsem smešno, saj smo se tudi v tistih časih radi smejali.

Nekateri moji znanci so skušali živeti sami zase in so se dobivali le z najbližjimi; sumničenje, bojazen sta spodjedali človeške odnose. Babel je rekel: »Zdaj se lahko človek odkrito pogovarja le z ženo, in še to ponoči in z glavo pod odejo...« Mene pa je, nasprotno, vlekle k ljudem. Malodane sleherni večer so k nama prihajali prijatelji ali pa sva jih midva obiskovala.

Pogostoma sva bila pri Mejerholdovih. Januarja je bil objavljen sklep, da se zapre gledališče, češ da je »tuje«. Zinaida Nikolajevna je zbolela za hudim živčnim zlomom. Vsevolod Emiljevič pa se je držal možato, govoril o slikarstvu in poeziji ter se spominjal Pariza. Nadaljeval je z delom: snoval je režijo »Hamleta«, dasi ni verjel, da bi mu jo dali uresničiti. Pri Mejerholdovih sem srečeval P. P. Končalovskega, takrat je slikal portret Vsevoloda Emiljeviča, pianista L. N. Oborina, oba mlada navdušenjaka, ki jima je Mejerhold še vedno ostal učitelj.

Nekoč sem se znašel na zborovanju književnikov. Različni literati so dolžili V. P. Stavskega, da je marsikaj »spregledal«: vsepovsod — po uredništvih revij, časnikov, po založbah — sedijo »sovražniki ljudstva«. Vladimir Petrovič se je potil in si ves čas otiral čelo. Spomnil sem se, kako je stal pod sovražnikovo čelado pri Brunete, in sem pomislil: tu je bolj vroče...

I. K. Luppol naju je povabil na kosilo, stanoval je kakor midva v Lavrušinski ulici. Njegova žena je rekla, da sta se pred kratkim preselila, kupila opravo, samo svetilke da še nimata. Pristavila je: »Nekako nisem razpoložena, da bi jo kupila...« (Luppol se je obdržal še poldrugo leto, nato pa ga je zadela usoda mnogih.)

V. V. Višnjevski je kričal, da se morajo vsi pisatelji učiti vojaške veščine, celo starci. Govoril je o prebegu, o vzporednih poteh, o otipavanju nasprotnika.

Srečeval sem se in bil celo prijatelj z ljudmi, ki so mi bili daleč: občutek medsebojne pomoči nas je zblíževal kakor vojake v vojni. Vojne še ni bilo, vendar smo vedeli, da je neizogibna. Sedeli smo v strelskem jarku in topništvo je streljalo, kakor se je to zgodilo pri Teruelu, po lastnih.

Grigorovič mi je rekel, kako bateriji republikancev, ki je odprla ogenj na vasico, ki so jo zavzeli lastni, na srečo ni uspelo, da bi zadela cilj. Ježov je

streljal po trgih in ni mu bilo žal nabojev. »Ježov« pravim, ker se mi je takrat dozdevalo, da je šlo le zanj.

V zadnjem delu te knjige bom skušal narediti obračun in povedati svoje misli o I. V. Stalinu, o vzrokih naših zablod, o vsem tistem, kar leži kot kamen na srcu slehernega človeka moje generacije. Zdaj pa se bom omejil na to, da bom povedal, kako sem razumel (pravilneje: nisem razumel) to, kar se je dogajalo v času, ki ga opisujem. Razumel sem, da se pripisujejo ljudem hudo delstva, ki jih niso zagrešili in tudi niso mogli zagrešiti, in sem spraševal druge in sebe: čemu, zakaj? Nihče mi ni mogel odgovoriti. Ničesar nismo razumeli.

Bil sem na otvoritvenem zasedanju vrhovnega sovjeta — v redakciji sem dobil vstopnico za goste. Najstarejši poslanec osemdesetletni akademik A. N. Bah, nekoč zdavnaj narodovoljec, je prebral z lista govor in ga končal seveda s Štalinovim imenom. Razlegel se je grom ploskanja. Zazdelo se mi je, da se je stari učenjak opotekel, kakor od zračnega vala. Sedel sem visoko, okrog mene so bili navadni Moskovčani — delavci, nameščenci, in vsi so naravnost divjali.

Pa kaj bi govoril o Moskovčanih, v daljni Andaluziji sem videl bojevnike, ki so šli v smrt z vzkliki »Estalin!« (tako so Španci izgovarjali Stalinovo ime). Pri nas se veliko govori o kultu osebnosti. Za začetek leta 1958 bi bilo pravilneje uporabljati kratko malo besedo »kult« v njenem prvotnem, religioznem pomenu. V predstavah milijonov ljudi se je Stalin spremenil v mitičnega polboga; vsi so s trepetom ponavljali njegovo ime in verjeli, da edino on lahko reši sovjetsko državo pred napadom in razpadom.

Mislili smo (bržkone zato, ker smo tako hoteli misliti), da Stalin ne ve za nesmiselno obračunavanje s komunisti, s sovjetsko inteligenco.

Vsevolod Emiljevič mi je rekel: »Pred Stalinom prikrivajo...«

Ko sem se nekoč ponoči sprehajal s Čuko, sem srečal v Lavrušinski ulici Pasternaka, kako je sredi zametov mahal z rokami: »Ko bi kdo o vsem povedal Stalinu!...«

Pa ne samo jaz, tudi mnogi drugi so mislili, da prihaja vsa nesreča od majhnega človeka, ki so mu rekli »stalinski ljudski komisar«. Saj smo vendar videli, kako zapirajo ljudi, ki se nikoli niso nagibali k nobeni opoziciji, zveste Stalinove privrženice ali poštene neorganizirane strokovnjake. Ljudstvo je ta leta krstilo za »ježovščino«.

Zdi se, da je bil Babel pametnejši od mene, pa tudi od drugih. Isaak Emanuilovič je poznal ženo Ježova še iz časov, ko še ni bila poročena. Večkrat je bil pri njej v gosteh in je vedel, da je to nevarno, vendar je hotel, kakor je sam pravil, »razrešiti uganko«. Nekoč je zmajal z glavo in mi dejal: »Ne gre za Ježova. Seveda, Ježov je prizadeven, toda ne gre zanj...« Ježova je doletela usoda Jagode. Na njegovo mesto je prišel Berija in za njega so bili ubiti Babel, Mejerhold, Koljcov in še mnogo drugih nedolžnih ljudi.

Spominjam se strašnega dneva pri Mejerholdu. Sedeli smo in si mirno ogledovali Rénoirjeve monografije, ko je k Vsevoldu Emiljeviču prišel eden izmed njegovih prijateljev, poveljnik korpusa I. P. Belov. Zelo razburjen je bil in se ni menil za to, da sva bila poleg Mejerholda v sobi še midva z Ljubo, ter začel pripovedovati, kako so sodili Tuhačevskemu in drugim vojaškim osebam. Belov je bil član vojaškega kolegija vrhovnega sodišča. »Tako so sedeli nasproti nas, Uborevič mi je gledal v oči...« Spominjam se še stavka,

ki ga je izrekel Belov: »Jutri pa bodo nas posadili na njihovo mesto...« Potlej se je nenadoma obrnil k meni: »Poznate Uspenskega? Ne Gleba — Nikolaja? Vidite, ta je napisal po resnici!« In je zmedeno povedal vsebino črtice Uspenskega, katere se ne spominjam več, toda bila je zelo kruta, in nato odšel. Ozrl sem se na Vsevoloda Emiljeviča: sedel je z zaprtimi očmi in bil podoben ustreljenemu ptiču. (Belov je bil kmalu nato aretiran.)

Ne bom pozabil tudi tistega dne, ko je bilo po radiu objavljeno, da bodo obsodili ubijalce Gorkega in da so bili pri umoru udeleženi zdravniki. Prihital je Babel, ki je bil prej pogostoma pri Alekseju Maksimoviču, sedel na posteljo in pokazal z roko na čelo: zmešalo se jim je! K tem dnevom se bom še povrnil v zadnjem delu knjige.

Leta 1942 sem pisal v enem izmed svojih člankov: »Fašizem se je že dolgo pred tem, preden je napadel našo deželo, vmešal v naše življenje in mnogim pokvaril usodo...« Pa saj tudi v tistem času, ki o njem pripovedujem, ne morem ločiti naše stiske od slabih novic, prihajajočih z Zahoda.

Konec februarja so fašisti vnovič zavzeli Teruel. Italija in Nemčija sta okreplili svojo pomoč Francu. Eden je skušal povzdigniti glas proti javnemu vmešavanju Italije v špansko vojno, pa je moral odstopiti in prišel je Chamberlain, zagovornik zblizanja s Hitlerjem in Mussolinijem. Začelo se je množično bombardiranje Barcelone: v nekaj dneh meseca marca je bilo ubitih štiri tisoč prebivalcev. Ko so si fašisti nabrali moči, so prebili fronto republikancev v Aragoniji. V edinem članku, ki sem ga napisal v teh nekaj mesecih, se bere tole: »Ponoči poslušam v svoji sobi radijsko postajo Barcelone. Skozi okno osmega nadstropja — luči velemesta. Zamolklo se širi glas: ‚Na področju Frage smo odbili napad...‘ Nemara bombardirajo zdajle Barcelono? Morebiti črnosrajčniki vnovič napadajo ‚na področju Frage‘...« Zame Fraga ni bila abstraktno ime, marveč mesto, kjer sem pogostoma bil. Pred seboj sem videl ulice Barcelone in razumel, da se je med nami in fašisti začela vojna. Zdaj se ne bije na zborovanjih književnikov med razpravljanjem o tem, kdo je bil prijatelj z Brunom Jasenskim, temveč tam — v Španiji.

Dolgo sem premišljal, kaj naj storim, pa sem sklenil napisati Stalinu pismo. Boris Matvejevič se mi ni upal braniti, vseeno pa je rekel: »Ali kaže obračati pozornost nase?...« In sem napisal, da sem bil v Španiji več ko leto, da je moje mesto tam in da se tam lahko borim.

Minil je teden, dva — odgovora ni bilo. V takem položaju je čakanje najbolj neprijetno, toda preostalo mi ni nič drugega. Nazadnje me je poklical k sebi urednik »Izvestij« J. G. Selih in mi rekel nekoliko privzdignjeno: »Tovarišu Stalinu ste pisali. Naročeno mi je bilo, naj se pogovorim z vami. Tovariš Stalin meni, da je spričo sedanjega mednarodnega položaja za vas boljše, da ostanete v Sovjetski zvezi. Bržčas imate v Parizu svoje stvari, knjige? Lahko uredimo tako, da odpotuje vaša žena in vam vse pripelje...«

Domov sem se vrnil mrk, legel in jel premišljati. Nasvet, ki mi ga je dal Selih (če je to sploh mogoče imeti za nasvet), se mi je zdel nepravilen. Kaj bom počel tu? Tinjanov piše o Puškinu, Tolstoj pa o Petru. Karmen snema junaške ekspedicije in sanjari, da bo šla na Kitajsko. Koljcov se ukvarja z visoko politiko. Jaz pa nimam tu kaj početi. Tam utegnem koristiti: sovražim fašizem, poznam Zahod. Moje mesto ni v Lavrušinski ulici...

Preležal sem dan, vstal in rekel: »Vnovič bom pisal Stalinu...« Tedaj se je celo Irina zdrznila: »Zmešalo se ti je! Kaj pa misliš, Stalinu se boš pri-

toževal zoper Stalina?« Mrko sem odgovoril: »Da.« Kajpada sem razumel, da ravnam neumno, da me bodo po takem pismu najverjetneje zaprli, a sem pismo vseeno odposlal.

Zdaj je bilo še teže čakati. Upanja na pozitiven odgovor je bilo malo in sem vedel, da kaj več ne morem storiti. Poslušal sem radio, prebiral Cervantesa in od nemira nisem skoraj nič jedel. Zadnje dni aprila so mi telefonirali iz redakcije: »Lahko vložite prošnjo za potni list, izdali vam ga bodo.« Kako da se je vse tako zasuknilo? Ne vem.

Mlad pisatelj, ki mu je bilo leta 1938 pet let, mi je pred kratkim rekel: »Ali vas lahko nekaj vprašam? Povejte, kako se je zgodilo, da ste jo odnesli?« Kaj sem mu mogel odgovoriti na to? To, kar sem pravkar napisal: »Ne vem.« Če bi bil veren, bi najbrž rekel, da so božja pota nedoumljiva. Prav v začetku te knjige sem zapisal, da sem živel v času, ko je bila človekova usoda podobna ne šahovski partiji, marveč loteriji.

Prvega maja sem bil v sobi radijskega komiteja, ki je imela okno na Rdeči trg; pesniki so brali pesmi in komentirali prevod; jaz sem govoril o Španiji. Vedel sem, da se bo vojna razširila, da bo zajela svet.

Napočil je dan odhoda. Na postajo je prišlo mnogo prijateljev in težko se nama je bilo ločiti od njih. V Leningradu, kjer sva se ustavila za nekaj dni, so spet tekli dolgi pogovori o vsem, kar se je dogajalo, pa spet vroči stiski rok in negotovo: »Na svidenje!«

V Helsinkih sva se še enkrat prestopila. Z Ljubo sva sedela na klopi v parku in molčala: niti drug z drugim se nisva mogla pogovarjati...

Imel sem jih sedeminštirideset, to so leta duševne zrelosti. Vedel sem, da se je zgodilo nekaj hudega, vedel pa sem tudi, da ne bomo ne jaz ne moji prijatelji ne vse naše ljudstvo nikoli zapustili Oktobra, da nas tudi hudo delstva posameznikov in marsikaj, kar nam je pokvarilo naše življenje, ne bo moglo odvrniti s težavne in velike poti. Bili so dnevi, ko nisem maral več dalje živeti, vendar sem v takih dnevih tudi vedel, da sem si izbral pravilno pot.

Po XX. partijskem kongresu sem srečeval v tujini znance, prijatelje; nekateri med njimi so spraševali mene in tudi same sebe, ali ni doživela usodnega udarca sama ideja komunizma. Nečesa pač ne razumejo. Jaz — star nepartijski pisatelj pa vem: ideja se je izkazala tako močna, da so se našli komunisti, ki so našemu ljudstvu in vsemu svetu povedali o minulih zločinih, o popačenju filozofije komunizma in njegovih načel pravičnosti, solidarnosti in humanizma. Naše ljudstvo je vsemu navkljub še nadalje gradilo svoj dom, nekaj let pozneje pa je zavrnilo fašistični napad in dogradilo dom, v katerem zdaj živijo, se učijo, hrumijo in se prerekajo fantje in dekleta, ki ne poznajo hudih zablod preteklosti.

Midva z Ljubo pa sva molče sedela na klopi v skromnem parku. Pomislil sem, da bom moral dolgo molčati: v Španiji se ljudje borijo in jaz ne morem z nikomer izmenjati besed o preživelem.

Ne, ideja ni doživela udarca. Udarec so dobili ljudje moje generacije. Nekateri so padli. Drugi pa se bodo spominjali teh let do konca svojih dni. In to po pravici, njih življenje ni bilo lahko.

Prevedel Franček Šafar